HARDERWIJK 1940-1945

BEZET EN BEVRIJD

VOORWOORD
BURGEMEESTER VAN SCHAIK

PROGRAMMA VIERING 4 EN 5 MEI

DE ZUSTERS VAN PIUS

INTERVIEW: OPGEGROEID
IN HIERDEN TIJDENS WO II

BEVRIJDING VAN HARDERWIJK

COLOFON

Uitgever:
Oudheidkundige Vereniging Herderewich
in samenwerking met de Stichting Viering
Bevrijdingsdag Harderwijk.
www.herderewich.nl

Oudheidkundige Vereniging
Herderewich

Bezoekadres:
"De Vischpoort"
Schapenhoek 9
3841 BM Harderwijk
Postadres:
Postbus 210
3840 AE Harderwijk

Hoofdredacteur:
Chayah Godschalk

Eindredacteur:
Matty Moggré

Redactie:
Theo Bakker, Martijn Pijnenburg

Medewerkers:
Johan van Sonnen, Wim Buitenhuis

Druk, ontwerp, vormgeving:
Gewoonton
www.gewoonton.nl

ISSN 1386-1481

foto omslag: Suzie Calder op schoot bij de militair C. Smith van het Canadese The Perth Regiment.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord: Harm Jan van Schaik 3

Inleiding 4

Programma 4 en 5 mei 5

Verzet, 7
door Johan van Sonnen

De zusters van Pius, 8
door Martijn Pijnenburg

Evacués in Harderwijk, 11
door Wim Buitenhuis en Matty Moggré

Sanatorium Sonnevanck, 13
door Theo Bakker

Opgegroeid in Hierden tijdens WO II 15
Interview twee dames uit Hierden,
door Chayah Godschalk

De bevrijding van Harderwijk, 18
door Johan van Sonnen

Gedicht Bezetting en Bevrijding, 23
door Theo Bakker

Fiets/wandelroute monumenten 24

Literatuurlijst 25

Historische film over Harderwijk 26

VOORWOORD

Dit jaar vieren we dat Nederland 70 jaar geleden werd bevrijd!
De Tweede Wereldoorlog heeft grote impact gehad op de inwoners van Harderwijk en Hierden. Denk hierbij aan de Jodenvervolging, het verzet en de luchtaanvallen op onze gemeente.
Ik waardeer het initiatief van Herderewich dan ook de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding op 5 mei 1945 onder de aandacht te brengen in deze speciale uitgave.
Over de Tweede Wereldoorlog is veel informatie te vinden. Echter de verhalen van Harderwijk in de Tweede Wereldoorlog zijn geschreven door onze eigen inwoners en opgeslagen bij onze Oudheidkundige Vereniging Herderewich.

Herderewich houdt de geschiedenis en de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Harderwijk en Hierden levend en brengt deze onder de aandacht bij het publiek. Dankzij de inzet en het werk van vele vrijwilligers die in de historie van onze stad zijn gedoken heeft Herderewich unieke verhalen over de Tweede Wereldorlog in Harderwijk en Hierden kunnen verzamelen. Namens de Harderwijker samenleving spreek ik dan ook mijn waardering uit voor deze speciale bijdrage van Herderewich aan de geschiedschrijving over onze stad.

De Tweede Wereldoorlog en de bevrijding van Nederland hebben nog steeds veel impact in onze samenleving. Daarom is het goed dat Nederland elk jaar op 4 en 5 mei stilstaat bij hen die vielen voor onze vrijheid of hiervoor opkwamen in Harderwijk, in ons land, in Europa of elders in de wereld. Zeventig jaar geleden gaven velen hun leven voor onze vrijheid. Dit is niet vanzelfsprekend.
Het is belangrijk dat we leren van het verleden en onze inwoners meegeven dat vrede en veiligheid niet vanzelfsprekend zijn. Het is een groot voorrecht om in vrijheid te kunnen leven. Juist in deze tijd waarin we de vrijheid hebben, moeten we ons ervan bewust moeten zijn dat die vrijheid ook in Nederland soms wordt bedreigd.

'Wie de ogen sluit voor het verleden, is blind voor de toekomst', is het nationale thema voor 4 en 5 mei. Wij vergeten wel eens dat dankzij inzet en gebrachte offers van onder andere militairen en verzetsmensen, wij nu in vrijheid kunnen leven en in vrijheid onze mening kunnen geven. Vrijheid is een fundamentele waarde van onze samenleving. Deze waarden moeten wij in ons dagelijks leven invulling blijven geven, nu en in de toekomst. De geschiedenis helpt ons daarbij.

Harm-Jan van Schaik
Burgemeester van Harderwijk

INLEIDING

Opnieuw herdenkt ons land de Duitse inval, nu 75 jaar geleden. Weer viert ons land de bevrijding, nu 70 jaar geleden. Echter, Nederland telt steeds minder mensen die die de bezetting bewust hebben meegemaakt en bevrijd zijn, mensen die het zich kunnen herinneren. Er zijn steeds minder mensen die hun ervaringen aan ons kunnen vertellen.

Om die reden is bij het bestuur van Herderewich het idee ontstaan om rond deze bijzondere meidagen een "speciaal Vittepraetje" (ons kwartaalblad), een "Special" uit te geven. Immers, wij kunnen nu nog vragen, ja, wij moeten vragen, zodat zij- die- het- meemaakten ons kunnen vertellen. En wat zij ons vertellen, moeten we opschrijven, opdat we niet vergeten.

We zijn bijzonder blij met de samenwerking met de Stichting "Viering Bevrijdingsdag Harderwijk". Dank zij deze samenwerking kon het programma opgenomen worden van de 4 en 5 mei viering en is er een mooie en grotere oplage gedrukt, dus niet alleen voor onze leden, maar ook voor u, lezer, die (nog) geen lid bent.

We zijn blij met de verhalen, die opgeschreven zijn. Dank aan Johan van Sonnen, die veel studie heeft gemaakt van de 2e Wereldoorlog en veel mensen kent en heeft gesproken. Dank aan Martijn Pijnenburg, die gesproken heeft met de zusters van het toenmalige Pius en hun vertellingen heeft opgeschreven. Dank aan Theo Bakker, die zijn kennis met ons wilde delen en in verhalen beschikbaar stelde. Dank aan Chayah Godschalk voor het interview met de Hierdense dames, waarin zij verslag doen van hun eigen herinneringen en ervaringen, die zo basic zijn.

Beste lezer, herdenk, herinner en vier feest, want we leven in een vrij land. U vindt in dit blad de programma's van de activiteiten en festiviteiten in Harderwijk.
Wanneer u dit leest is het mooie bevrijdings-concert in de Grote Kerk voorbij. Wat een bijzondere uitvoering. De bevrijding werd o.a. weergegeven door muziek uit Schindlers List, maar ook door het Kol Nidrei. Het Kol Nidrei is het openingsgebed dat driemaal gebeden op de vooravond van de Grote Verzoendag. Het is door Max Bruch op muziek gezet en was een van de favoriete muziekstukken van de violist en Joodse Harderwijker Ezechiël de Lange. Hij heeft het heel vaak gespeeld. Ezechiël is in april 1943 weggevoerd en sindsdien heeft het niet meer geklonken in Harderwijk.

Lees waarom we blij mogen zijn en feestvieren.
Veel leesplezier!
Namens het bestuur van de
Oudheidkundige Vereniging Herderewich,
Matty Moggré, voorzitter

TIJDBALK
TWEEDE WERELDOORLOG
IN HARDERWIJK

19 april 1940
Staat van beleg afgekondigd

29 april 1940
Uitgifte van distributiekaarten is begonnen

ACTIVITEITEN

4 MEI 2015

Dodenherdenking op de Begraafplaats Oostergaarde

19.00 Verzamelen bij de aula van de begraafplaats
19.25 Lopen langs de graven naar het monument
20.00 Twee minuten stilte en kranslegging

5 MEI 2015

10.45 – 11.00
Aankomst Bevrijdingsvuur op de Markt
Lopers van atletiekvereniging Athlos halen het Bevrijdingsvuur op in Wageningen en brengen dit naar het hart van de stad, waar burgemeester Harm-Jan van Schaik het vuur in ontvangst neemt.

11.00 – 12.00
Bevrijdingsdebat in de Oude Raadszaal
Democratie, wat is die ons waard? Openbare discussie op initiatief van het Herendispuut Ginkgo Biloba, onder leiding van Joost Hoebink (Nederlands Debatinstituut). U bent welkom in het Oude Stadhuis.

11.00 – 17.00
Authentieke beelden in de Vischpoort
De Vischpoort – de poort die het allemaal heeft gezien – is de hele dag te bezichtigen. Er zijn foto's en filmbeelden van de aankomst van de bevrijders in Harderwijk.
Hebt u zelf foto's of andere voorwerpen die te maken hebben met Harderwijk en Hierden in de Tweede Wereldoorlogen wilt u die schenken aan het Stadsmuseum, dan kunt u ze op deze Bevrijdingsdag inleveren in de Vischpoort.

11.00 – 17.00
Avontuurlijke kinderactiviteiten in het Hortuspark
Voor kinderen van 8 tot 14 jaar organiseert scoutinggroep Ragay-Redoz allerlei spannende bezigheden in het groenste deel van de Harderwijker binnenstad.

11.00 – 17.00
Herinneringswand in de Oude Synagoge
Ieder die het wil is welkom in de Oude Synagoge om de wand te bezichtigen die herinnert aan het leven van de Joodse stadgenoten, van wie velen de Tweede Wereldoorlog niet overleefden.

11.00 – 17.00
Expositie in het Stadsmuseum
Hoe Harderwijk er uitzag in de Tweede Wereldoorlog, hoe de mensen toen leefden en wat er gebeurde in de oorlogsjaren toont een expositie van foto's en voorwerpen.

10 mei 1940
Duitsland valt ons land binnen. In Harderwijk wordt weinig gemerkt van oorlogshandelingen, uitgezonderd het overvliegen van eskaders Duitse vliegtuigen. De hier gelegerde troepen vertrekken naar elders om aan de strijd deel te nemen. De leden van de NSB worden geïnterneerd. 8.000 evacués uit Nijkerk komen naar Harderwijk.

12.00 - 22.00
Bevrijdingspodium op de Markt
Optredens op het podium voor het Oude Stadhuis:

12.00 Stedelijke Harmonie
13.00 Shantykoor De Boekaniers
13.30 Majorettes en muzikanten van drumfanfare Crescendo
14.00 Muziekvereniging Kunst Na Arbeid
15.00 Shantykoor De Boekaniers
15.40 Majorettes en muzikanten van drumfanfare Crescendo
16.25 Musical- en popkoor Ermelodie
17.10 All Times Big Band
18.00 Fresh & Fruity Jazz Quintett

14.00 – 15.00
Stadswandeling door de oorlogsjaren
Beginnend bij het Stadsmuseum en eindigend bij het Verzetsmonument neemt een stadsgids u mee langs plaatsen waar onderdrukking en verzet zich afspeelden. Prijs: € 4,- p.p.

15.00 – 16.00
Bottervaart door de geschiedenis
Aan boord van een authentieke botter vertelt een stadsgids vanaf het water de verhalen over bezetters en bevrijders. Start bij het Havenkantoor (max. 12 deelnemers). Prijs: € 5,- p.p.

20.15 – 22.00
Filmvoorstelling in de Catharinakapel
Filmhuis Harderwijk draait 'The Imitation Game' (2014), een bijzondere film over een Britse wiskundige die kans ziet het Duitse coderingssysteem te kraken. Prijs: € 5 p.p.

Zie voor eventuele wijzigingen www.herderewich.nl

9 MEI 2015
Herinneringstocht Evacués

11.00 Ontvangst van de deelnemers in het Museum
11.30 Opening door Saskia van den Berg, toelichting door Wim Buitenhuis
Toespraken door de burgemeesters.
12.00 Vertrek uit Nijkerk met twee oldtimers.
12.45 Aankomst Mariahoeve
Ontvangst namens de college(s) van B&W van ontvangende gemeente(n)
Lunch
14.00 Vertrek richting Harderwijk
14.30 Aankomst Harderwijk, op het Kloosterplein
Officiële ontvangst namens B&W van Harderwijk
Presentatie boek Wim Buitenhuis
Overhandiging plaquettes door de werkgroep aan de vertegenwoordigers van de gemeenten
15.45 Afsluiting van het programma, vertrek naar Nijkerk

Markt. Bevrijdingsfeest

4 juli 1940
De voorschriften voor het verduisteren worden bekend gemaakt.

18 juli 1940
Een toestel van de RAF werpt vier bommen uit aan het einde van de Parallelweg

20 augustus 1940
In de Oranje Nassaukazerne wordt de Ortskommandantur gevestigd.

VERZET

De oude Hansestad Harderwijk is vooral op een mooie zomermorgen een bezoek zeker waard. Langzaam klimt de zon tegen het nijvere en drukke stadje. Er hangt soms een sfeer van rust, bijna van slaperigheid over huis en mensch. Boeren uit Hierden komen traag aangestapt, zonder haast. Warm ligt het raadhuis, zonder enige haast bewegen zich figuren achter de ramen. Een ambtenaar staat voor het raam, kauwt op een penhouder en staart dromerig naar buiten. De Duitsche officier die in een auto voor het stadhuis te wachten zit, geeuwt.
„Wat een dood plaatsje, wat een trage mensen, dit volk bezetten is kinderwerk denkt hij en hij geeuwt voor de tweede maal".

Misschien is onze traagheid, die geen traagheid, maar bedachtzaamheid is, wel onze grootste nationale deugd. Want dit beeld is voor een buitenlander en zeker voor den Duitscher wel zo misleidend dat hij er volkomen invliegt.
Want achter dit alles, achter dit zo onschuldige beeld, woelt het verzet. Het verzet tegen de onderdrukker, tegen de gehate overweldiger. Die ambtenaar b.v. staat te peinzen welke namen hij verzinnen zal als hij straks de zoveelste vervalsing in het bevolkingsregister zal plegen. Daar achter die mooie oude gevel staat heel in de top een radiotoestel "ter verbreiding van de waarheid". In die winkel met doodonschuldige brillen voor de ramen kunt u "Vrij Nederland" krijgen, evenals in de Apotheek waar per dag zeker vijftig Duitschers "neen" horen zeggen als zij om drop vragen. En die twee mannen die daar de consistorie van die nieuwe kerk binnengaan, gaan beslist over wat anders spreken dan over het kerkkoor. In dit stadje ruikt men bij wijze van spreken het verzet, alleen niet ieder is zo fijn van reuk. Verzet is niet alleen in de nacht er op uittrekken langs de weg naar Hulshorst om daar met de "de ploeg van Joop" een moeilijke opdracht uit te voeren, verzet is ook een kwestie van levenshouding. Als meester Van Koot iedere klas die hij leert zingen, instampt "Holland, mijn Holland, ik vind je zo mooi" of als op een andere school een onderwijzer zich met zijn kinderen buigt in gebed voor de aanvang der lessen en God vraagt de noden van land en volk te willen gedenken dan is dat allemaal verzet. Natuurlijk er is verzet en verzet, immers wij kennen lijdelijk verzet en actief verzet, maar in het geheel is het allemaal verzet. Deze wil tot verzet ging schuil onder de bedachtzaamheid die door de Moffen aangezien werd door traagheid, een vergissing die hen duur is komen te staan. Zij vergisten zich steeds weer in de Nederlanders. Nooit is mij dat duidelijker geweest dan uit een verhaal van één van mijn vrienden. In het tuchthuis Remscheid, waar hij levenslang uitzat, gaven de Duitschers alle goede baantjes aan de Hollanders, want die waren zo dom en gemakkelijk te controleren. Na ruim een jaar roken ze lont en werden de Hollanders ontslagen van hun functies en weer in de werkgroepen ingedeeld, maar toen bezat het tuchthuis Remscheid een uitstekende "ondergrondsche" met een radio-berichtendienst, twee revolvers, contact met de anti-Hitler beweging in Remscheid, van alle deuren sleutels en een lijst van misdaden door de bewakers begaan die later aan de Amerikanen overhandigd is!
Altijd weer vergisten de moffen zich en nooit zijn zij in staat geweest die drang naar vrijheid te peilen die zich uitte in het ene woord "VERZET!" ●

FOX, Schilders Nieuwsblad 3 augustus 1945 (Letterlijk overgenomen)

19 september 1940
Persoonsbewijzen worden uitgereikt.

1 oktober 1940
Invoering algemene legitimatieplicht.
Begin van de jodenvervolgingen.

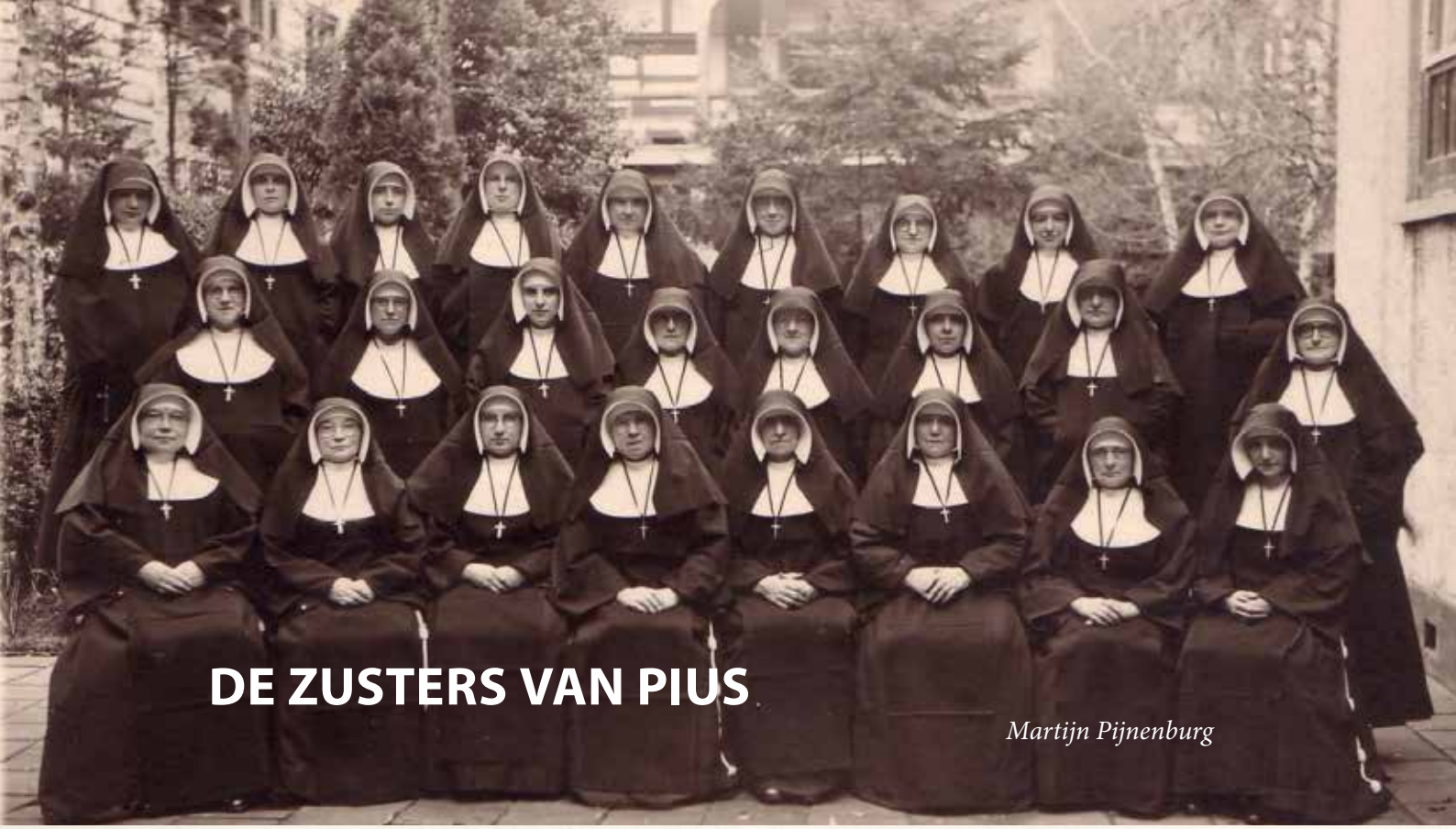

DE ZUSTERS VAN PIUS

Martijn Pijnenburg

In 1959, bij de opening van de nieuwe oostvleugel van het Pius-ziekenhuis, werd door de Harderwijker bevolking een mozaïek van de Barmhartige Samaritaan aangeboden ter nagedachtenis aan de daden van de zusters van Pius. Immers, zij hebben tijdens de oorlogsjaren aan onder meer joden en leden van de ondergrondse vaak een veilige haven geboden. Het oorlogsdagboek van het Pius-ziekenhuis biedt wat meer achtergrond bij de in Harderwijk bekende verhalen. Hoe kwamen de zusters van Pius de oorlog door, en nog wel ongeschonden?

Een citaat uit het dagboek:
'26 Augustus 1943. Opeens, 's morgens – terwijl de zusters naar de kerk waren – een paar harde rukken aan de bel! Er stonden, tot grote schrik van Zuster Portierster, vier Duitse politieagenten op de stoep; zij eisten "Schwester-Oberin zu sprechen". De zuster liet de heren in de spreekkamer en zond om Moeder Overste (Ligorio). Moeder Overste verscheen spoedig en het resultaat van de besprekingen was: huiszoeking. Het hele huis, het pension, het ziekenhuis en het paviljoen werd nauwkeurig doorzocht. Geen hokje werd overgeslagen. Alles in orde? Ja, op één mijnheer na, die van Semitisch ras bleek te zijn en zich onder een schuilnaam als patiënt had laten opnemen. Grote verslagenheid onder de bewoners van "Pius" toen deze heer als gevangene werd weggevoerd!'

De zusters van Sint Jozef van Amersfoort hadden sinds 1887 in het Harderwijkse Pius-ziekenhuis de zorg voor de plaatselijke bevolking. Het oorlogsdagboek begint in 1943, wanneer de rol van de zusters een grote betekenis krijgt. Bovenstaand fragment is de eerste vermelding van een Duitse inval in het ziekenhuis: de eerste van een serie. Zoals in het dagboek te lezen staat: 'Ook in Pius begon men de nood der tijden te gevoelen.' Vooral de in 1941 in Harderwijk aangekomen Moeder-overste Ligorio kreeg na

13 januari 1941
Drie Harderwijker jongens – H. Nuse, K. van Asselt en H.W. Schiffmacher, allen 19 jaar – worden op de Leuvenumse weg gearresteerd.

10 februari 1941
De eerste Harderwijker militair verliest zijn leven aan boord van de onderzeeër O22. Het is Chris Aartsen, 19 jaar oud.

de oorlog een heldenrol toegedicht, omdat zij niet zou zijn geweken voor Duitse dreigementen. Tekenend is het volgende verhaal over de ontsnapping van Rein Mooij.

Tijdens een inval bij de familie Schuurkamp aan de Molenweg in Hierden, op 14 januari 1945, werd de onderduiker Rein Mooij aangetroffen. Bij zijn vluchtpoging werd hij door de Duitsers beschoten. Een kogel raakte zijn been, een andere zijn heup. De in elkaar gezakte Mooij werd door de Duitsers gevangen genomen, en overgebracht naar Westerholt. De gevangene wist er zijn bewakers, een Duitse soldaat en een Nederlandse SS'er, te omzeilen en vluchtte ondanks zijn zwaar gewonde been op blote voeten en in pyjama over de bevroren Friese Gracht naar de binnenstad. Hij vroeg bij vier huizen onderdak, maar niemand durfde het aan, de gevluchte man op te nemen. Uiteindelijk kwam Rein Mooij bij Pius aan, waar hij door de geneesheer-directeur, Moeder-overste en Zuster-assistente werd verbonden en verder geholpen. Zoals de schrijfster van het dagboek vermeldt, is de ontsnapping bijna 'romantisch'. Via de poort werd de man, gearmd tussen zuster Ligorio en zuster Michaela in, de tuin uitgeloosd en bij bakker Van Poelgeest in veiligheid gebracht.

De Duitsers wisten van zijn gang naar Pius, volgens overlevering vanwege een bloedspoor in de sneeuw. 's Morgens om 9 uur kwam dan ook de Grüne Polizei naar Pius voor huiszoeking. Moeder-overste werd bedreigd met de kogel, indien een spoor van de onderduiker gevonden werd. Hij werd niet gevonden! In totaal werd Pius die dag drie keer door de Duitsers doorzocht, driemaal zonder resultaat. Het enige, dat de Duitsers bij hun doorzoekingen buit maakten, was een fles miswijn uit de kelder. Dat zij die wel wisten te vinden, was niet vreemd. Men ging grondig te werk; zelfs de prullenmand van Moeder-overste werd binnenstebuiten gekeerd.

Pas na de bevrijding, op 19 april, werden de zusters van Pius door Moeder-overste Ligorio ingelicht over de actie. In het dagboek lezen we: 'Nu vernemen we ook, dat de ontvluchte gevangene, waarvan in januari '45 sprake was, wél in de Pius is geweest, echter niet 's nachts om 3 uur zoals de Duitsers meenden, maar om 2

15 februari 1941
Personen van geheel of gedeeltelijk Joodsen bloede moeten zich voor 24 februari melden.

31 maart 1941
Zes zware bommen vallen in de Stadsdennen

15 mei 1941
Mr. H.C. Vos benoemd tot burgemeester van Harderwijk

uur, zodat Moeder-Overste niet hoefde te jokken.' Een leugentje om bestwil, dat Moeder-Overste niet met haar zusters durfde te bespreken tijdens de bezetting. Zij was degene die het geheim bij zich droeg, zodat niemand anders bevraagd kón worden over die betreffende nacht.

Naast deze verhalen biedt het dagboek van Pius ook een goede kijk in het dagelijks leven in een ziekenhuis in oorlogstijd. Elektriciteit die uitvalt, beschietingen van de stad Harderwijk, evacuees uit heel Nederland die gedurende de oorlog in het ziekenhuis en het pension verblijven en de dagelijkse beslommeringen in de keuken.

Ook de bevrijding van Harderwijk staat uitgebreid beschreven in het dagboek. Als om half 5 de Canadezen Harderwijk bereiken, lopen alle zusters, het personeel, de bewoners van het pension en de patiënten uit om de bevrijders van de stad te zien. Moeder-Overste trakteert die dag alle mannelijke bewoners van Pius op een sigaar en om 6 uur is er een Lof in de kapel ter ere van Sint Jozef. De vlag wordt uitgestoken en iedereen tooit zich met oranje. Een Canadese dokter bezoekt de patiënten van Pius, 'gaf ieder de hand en de vriendschap was beklonken'.

In mei 1945, na de totale bevrijding van ons land, wordt melding gemaakt van het aantal onderduikers: 5 onderduikers, geëvacueerde kinderen, een joodse oude dame die al drie jaar in Pius verbleef met een vals persoonsbewijs en 'tot slot kwam een overgelukkig Joods echtpaar hun kindje halen, dat hier sinds de geboorte was geweest en nu 2 jaar telde.'

In 1987, honderd jaar na opening van het Pius-ziekenhuis, is het ziekenhuis met de ziekenhuizen Boerhaave en Salem opgegaan in het nieuwe streekziekenhuis St. Jansdal. De laatste zusters van St. Jozef waren toen al uit Harderwijk vertrokken. Het mozaïek van de Barmhartige Samaritaan verhuisde wel mee naar het St. Jansdal ziekenhuis, en heeft er een plaats in de Dageraitzaal, waar de zondagse kerkdiensten worden verzorgd. Zodoende wordt de bevolking van Harderwijk blijvend herinnerd aan de daden van de Zusters van St. Jozef in het Pius-ziekenhuis, en blijven zij ook na hun vertrek in stilte onderdeel van de Harderwijker samenleving.

Met bijzondere dank aan de Congregatie Zusters van St. Jozef te Amersfoort voor inzage in het archief en zodoende kans de teksten uit het oorlogsdagboek met de inwoners van Harderwijk te delen. ●

20 oktober 1941
Rijkscommissaris Dr. Seys Inquart
brengt met SS-Brigadeführer Rauter
een bezoek aan Harderwijk

EVACUÉS IN HARDERWIJK

Op zaterdag 9 mei 2015 vindt er een bijzondere tocht plaats op de Noordwest-Veluwe. Mensen die 75 jaar geleden op 10 mei 1940 vanwege de inval van de Duitsers hun huizen moesten verlaten en geëvacueerd werden naar veiliger gebieden maken deze tocht opnieuw: vanuit Barneveld, Hoevelaken en Nijkerk naar Putten, Ermelo en Harderwijk. Nu niet te voet op of op de fiets, niet met een koffertje kleren en de meest noodzakelijke en kostbare spullen, maar met een speciaal hiervoor gehuurde bus, zo'n oldtimer. In de leeftijd van 85, 90 of zelfs 95 jaar oud rijden ze de herinneringstocht, opdat wij niet vergeten zullen wat er zich hier afgespeeld heeft in die meidagen van 1940.

Wim Buitenhuis las erover in het dagboek van Ab van Koot. Vol verbazing vroeg hij zich af: is dit werkelijk allemaal gebeurd? Waarom weet ik dit niet? Wie weet dit eigenlijk nog wel? Wie waren er bij betrokken? Wim ging op onderzoek uit en zocht naar namen en adressen van personen, die hem erover zouden kunnen vertellen. En hij ontmoette veel mensen en hoorde de verhalen. Degenen die Wim gesproken heeft, weten het zich nog heel goed te herinneren. Ze weten nog hoe ze aan de hand van hun vader of moeder uit Nijkerk en Barneveld vertrokken, hoe ze achterop de fiets zaten of door het al donker geworden bos liepen. En hoe ze aankwamen in Ermelo of Harderwijk en in vreemde huizen sliepen bij vreemde mensen. Ze kunnen zich nog de sfeer herinneren of ook de angst die leefde bij de volwassenen van toen. Ze hebben aan de waterkant gestaan en de rook gezien, die opsteeg uit Nijkerk, Terschuur, of elders. En ze hebben zich bezorgd afgevraagd of ook hun huis in brand stond, hun school, hun werkplaats. Ze hebben de zorgen gevoeld over de jongens, die moesten vechten tegen de vijand.

Wim Buitenhuis heeft de verhalen opgeschreven en heeft ze samengevoegd tot een boek over deze geschiedenis. Hij beschrijft daarin hoe de evacuatie in 1940 verlopen is, maar ook hoe dit evacuatieplan al jaren eerder bedacht is en is voorbereid. Het plan kwam uit de Eerste Wereldoorlog. Voor twee situaties is in 1916 beschreven hoe 'die bevolking "met hare levende have" moest worden weggeleid en ondergebracht in daartoe tevoren uitgezochte, niet bedreigde landstreken'. Het verdedigingsplan bestond uit het

25 januari 1942
De voormalige gereformeerde kerk aan de Smeepoortstraat door brand verwoest

23 november 1942
Vanwege nijpende voedselpositie wordt op het Kloosterplein de Centrale Keuken geopend

26 november 1942
Vier Engelse jagers vallen de raderboot Stad Harderwijk aan

onder water zetten van de gebieden in de waterlinies (inundatie) of de beschietingen vanuit die grensgebieden / waterlinies (schootsvelden). In die situaties moest de bevolking het veld ruimen. Het heeft in 1916-1918 zo ver niet hoeven komen, Nederland bleef neutraal. Het evacuatieplan kwam in een diepe la terecht. Maar toen in 1933 Hitler aan de macht kwam en er opnieuw een oorlogsdreiging ontstond is het genoemde plan 'Voorschrift Afvoer Burgerbevolking', uit de la opgediept. Het is minutieus aangepast aan de situatie die ontstond toen Generaal Winkelman besloot de waterlinies, waaronder de Grebbelinie, in te richten voor de verdediging van Holland. Wanneer het Duitse leger Nederland zou aanvallen, zouden zo'n 500.000 personen die in en rond de linies woonden, hun huizen moeten verlaten. Zij kregen allen in de periode voorafgaand aan het uitbreken van de oorlog al een adres waarheen zij moesten vluchten en zij kregen nauwgezette instructies over hoe te handelen. Iedereen moest voorbereid zijn op de mogelijke aanvallen van Duitsland.

En zo gebeurde het dat op die 10e mei 30.000 inwoners uit Barneveld-Voorthuizen, Nijkerk en Hoevelaken naar het hun toegewezen evacuatieadres in Putten, Ermelo, Harderwijk of Nunspeet (toen gemeente Ermelo) moesten vluchten. In Harderwijk kwamen 8.000 Nijkerkers aan, die ondergebracht werden op de daarvoor afgesproken adressen: bij particulieren, in leegstaande woningen, in hotels, in gebouwen als de concertzaal, in de bewaarschool aan de Hoogstraat en in leegstaande kazernes. Er kwamen duizenden koeien mee, die op de Stadsweiden een plek kregen toegewezen. De koeien waren volledig ontregeld, maar voorzagen de bewoners wel van vele liters melk.

In Harderwijk ontvangen de voormalige evacués een evacuatiebroodje, gesponsord door de Ouderwetse Bakkerij v/h Kluiver

Op 14 mei gaf Nederland zich over. Op 16 mei mochten de evacués huiswaarts keren. Ze troffen kapotgeschoten huizen en gebouwen aan. De schade was enorm.

Bedanken en gedenken

De toenmalige burgemeester van Nijkerk, dhr.: Bruins Slot stuurde een dankbrief aan de omliggende gemeenten met o.a. de woorden: 'U hebt ons onderdak verleend en gevoed en verder alles voor ons gedaan, wat menschelijkerwijze binnen Uw vermogen lag'.

Zaterdag 9 mei zal deze evacuatie met en door hen herdacht worden. De burgemeesters van Barneveld en Nijkerk zullen de evacués ontvangen in Museum Nijkerk. Daar vandaan vertrekken ze om 12.00 u met de bus richting Harderwijk. Ze zullen over de vluchtwegen rijden, zoals de Oude Nijkerkerweg, de Watervalweg, ze komen weer langs de huizen, boerderijen en scholen. In Mariahoeve in Putten zal de burgemeester van Putten hen toespreken en krijgen ze een lunch aangeboden. Vervolgens rijden ze door naar Ermelo en Harderwijk en komen rond 14.30 u aan op het Kloosterplein. In de Catharinakapel zullen ze worden toegesproken door onze wethouder Gert Jan van Noort en zal Wim Buitenhuis de herdenkingsplaten aanbieden aan de colleges van de zes gemeenten. Bovendien presenteert hij dan zijn boek over deze geschiedenis. (kijk voor het volledige programma op pagina 6) ●

januari 1943
Russische krijgsgevangenen arriveren in de stad en worden in het voormalig militair hospitaal aan de Kaatsbaan gehuisvest. Zij moeten helpen bij de aanleg van telefoonlijnen van stelling Hase.

12/13 februari 1943
De slag- en luidklok worden, op last van de Duitse autoriteiten, uit de toren van het stadhuis verwijderd om te worden

SANATORIUM SONNEVANCK
TEN TIJDE VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Theo Bakker

'In eerste instantie vielen de gevolgen van de oorlog voor sanatorium Sonnevanck wel mee', schreef het bestuur in haar verslag van juni 1940. 'Het sanatorium is gespaard, en ook de panden die het sanatorium in Rotterdam in bezit heeft zijn, ondanks het bombardement, onbeschadigd gebleven. Het bestuur heeft maatregelen genomen en voorraden aangelegd om voorbereid te zijn op het ergste. De eerste zorg is het gegeven dat de bezetter de 'Emmabloem'-collecte verbiedt. Dit vanwege de associatie met het koningshuis en Koningin Emma'. Ds. van Zaal, een van de bestuursleden organiseert dan maar een andere actie onder een andere naam, dat mag wel en brengt het nodige op voor sanatorium en suppletiefonds. In november 1940 kan het sanatorium, door de aankoop van 20 hectare bosgrond, fors uitbreiden. Het totale grondgebied wordt hiermee 50 hectare. Door schaarste aan materialen zullen uitbreidingsplannen echter voorlopig niet kunnen worden uitgevoerd.

Toch is het uitkijken, Sonnevanck bevind zich in de directe omgeving van kazernes en een vergissing door een bommenwerper of jachtvliegtuig is snel gemaakt. Kun je vanuit de lucht het verschil tussen een kazerne of sanatorium zien? Nee, zeker niet, daarom worden de daken gemerkt met Rode Kruisen, zodat men ook in de lucht weet dat het een ziekenhuis betreft.

Op het terrein van Sonnevanck bevindt zich een gemêleerd gezelschap mensen. In de eerste plaats zijn er patiënten, maar ook het merendeel van het personeel woont op het terrein. Onder het personeel zijn sympathisanten van de N.S.B., net als in de gewone samenleving. En er zijn ook onderduikers onder de T.B.C. patiënten. De geïsoleerde ligging, in het bos en ver buiten de stad, maakt het een ideale omgeving voor onderduikers. Er zijn goede vluchtwegen, want vanuit Sonnevanck loop je zo de bossen van Leuvenum en het Beekhuizerzand in. Ook is het natuurlijk niet vreemd dat hier mensen uit andere delen van het land verblijven, dat was voor de oorlog ook al zo. Toch blijft het voorzichtigheid geboden. Hoewel de Duitsers, uit angst voor besmetting met T.B.C. niet staan te popelen om het sanatorium te bezoeken.

Toch komt het er van, op zoek naar de bemanning van een neergestort vliegtuig sluit de S.D. in samenwerking met de landwacht op 10 maart 1944 het terrein van Sonnevanck hermetisch af en doorzoekt paviljoens en gebouwen. Ze vinden twee onderduikers: de Amsterdamse leraar O. Wiersma en kantoorbediende J. Verzijde uit Rotterdam, die er beide ondergedoken zijn. De 22-jarige Arie Veltman, werkzaam op Sonnevanck slaat uit nervositeit op de vlucht en werd neergeschoten. Hij raakte zwaar gewond. De gearresteerde onderduikers gaan op transport naar Kamp Amersfoort.

omgesmolten ten behoeve van de oorlogsvoering.

27 maart 1943
Een aantal Joden uit Harderwijk, waaronder ook enkelen die waren ondergedoken, wordt gearresteerd.

Deportatie naar Sobibor volgt.

Sonnevanck.
Keuken

Bij de woning van Ds. Riphagen, geestelijk verzorger van Sonnevanck wordt gepost. In zijn kantoor is het illegale Vrij Nederland gevonden. Misschien wel gedrukt en verspreid vanuit het sanatorium. Riphagen is niet thuis en komt, gewaarschuwd voor het gegeven dat men naar hem op zoek is, ook niet meer thuis. Hij duikt onder.
In de loop van de oorlog wordt ook in het sanatorium de voedselsituatie nijpender. Er ontstaan voedseltekorten en er moeten voedseltochten worden ondernomen naar het Noorden voor melk en tarwe. Gelukkig is H.R. Gerbrandy, broer van de Minister-president er bestuurslid en dat is iemand met veel relaties. Het meest noodzakelijke wordt in Friesland en Groningen opgehaald. Het zijn barre tochten, maar de patiënten hebben het nodig. Groenten kweekt men in de moestuin en er zal ook wel eens een strik worden gezet voor een hert of everzwijn. De patiënten moeten toch te eten hebben.

Dan vindt er een kleine ramp plaats. In Amsterdam wordt bestuurslid Ds. Taeke Ferwerda, samen met koster Sieberen van der Baan doodgeschoten door de Duitsers. Ze worden verantwoordelijk gehouden voor de vondst van wapens in hun Keizersgrachtkerk, en na een verhoor gefusilleerd. Taeke Ferwerda was lange tijd bestuursvoorzitter van het sanatorium geweest.
In september 1944 worden 150 Duitse soldaten gestationeerd op het terrein van het Sanatorium. Dit i.v.m. de slag om Arnhem. Duitsers willen meer parate troepen in de buurt hebben. Het is een gevaarlijks situatie want de luchtaanvallen van de geallieerden nemen toe. Toch is er aan het einde van de oorlog reden voor optimisme, want de schade is beperkt gebleven. Ook het aantal slachtoffers, hoewel elk slachtoffer er een te veel is, valt uiteindelijk mee. Er is zelfs een pluspunt. Duitsland heeft een begin gemaakt met de invoering van een verzekering tegen ziektekosten, waardoor het verblijf in het sanatorium nu gedeeltelijk door het ziekenfonds vergoed gaat worden. Het aantal T.B.C. patiënten nam na de oorlog enorm toe. De slachtoffers van de concentratiekampen, bewoners van grote steden, ze hadden allen te lijden van de oorlog en waren extra bevattelijk voor besmetting en ziekte.

Voor Sonnevanck begon na de Tweede Wereldoorlog de oorlog tegen de tuberculose pas goed! ●

Sonnevanck.
Bevloeiingsveld

2 april 1943
Bij de Kampweg stort een Engelse bommenwerper neer.

De 6 omgekomen bemanningsleden worden op de begraafplaats ter aarde besteld.

Mei 1943
Burgemeester Vos en inspecteur-korpschef van politie Kraaijenbrink worden door de SD gevangengenomen, omdat

OPGEGROEID IN HIERDEN TIJDENS WO II

Een interview *door Chayah Godschalk*

Twee vriendinnen uit Hierden willen hun beleving van de Tweede Wereldoorlog met ons delen. Deze dames van 83 en 88 jaar groeiden tijdens de bezetting op. Het leeftijdsverschil tussen hen zorgde ervoor dat ze de gebeurtenissen op verschillende manieren hebben beleefd. 75 jaar later vertellen zij hun verhaal.

Nellie was 8 jaar toen Harderwijk en Hierden door de Duitsers werden bezet. Zij woonde met haar ouders en drie broers vlak achter de straat van Joukje. Joukje was 13 jaar en de jongste van vijf meiden.

Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers onaangekondigd Nederland binnen. Wat herinnert u zich nog van die dag?

Joukje: 's Ochtends vroeg werden we gewekt door een buurvrouw. Ze vertelde mijn moeder dat de oorlog was begonnen en we moesten ons direct buiten verzamelen. We hoorden op de radio over de gebeurtenissen in het land. Dat was erg beangstigend.

Nederland is in totaal vijf dagen in oorlog geweest met Duitsland. Op 15 mei 1940 gaf Nederland zich over en sindsdien werd het land door de Duitsers bezet. Waaraan merkte u dat u niet vrij was?

Nellie: We waren nooit veilig. Er kwamen regelmatig gevechtsvliegtuigen overvliegen. Na enige tijd wisten we uit ons hoofd wat voor soorten er waren en we gaven ze zelfs namen. Er werden er ook veel neergeschoten, de hemel lichtte dan op.

Joukje: Verdwaalde kogels konden veel schade aanrichten. Een gezin uit de buurt was gezellig kerst aan het vieren. Ze zaten aan tafel en het jonge dochtertje was enthousiast aan het zingen. Plotseling schoot er een kogel door

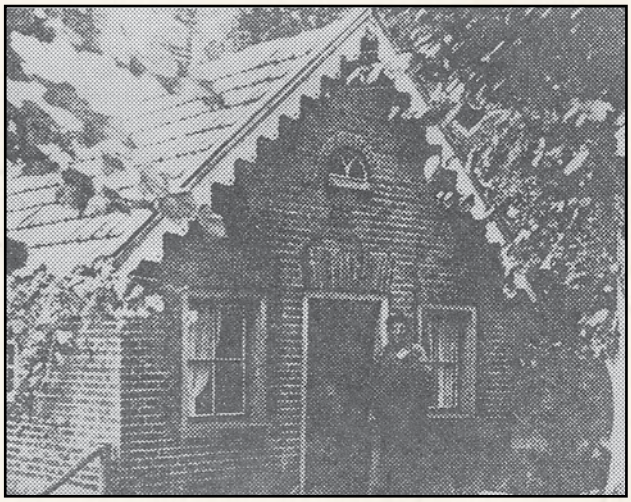

De heer Schuurkamp voor zijn schuur of woning.

het raam en het kindje werd geraakt. De kogel was afkomstig van een vliegtuig dat de Stelling Hase in Harderwijk beschoot. Het arme meisje overleefde het niet. Erg verdrietig!

Nellie: Overal langs de weg zaten gaten in de grond. Eenmansgaten heetten die. Op je hurken zat je beschermd tegen vliegtuiggeschut dat horizontaal langs de grond ging. We hadden ook schuilkelders achter het huis, waar we 's nachts soms urenlang moesten wachten tot het weer stil was.

Joukje: Mijn zus, die toen zwanger was, stond een keer buiten toen er ineens een vliegtuig

zij weigerden een aantal mensen te laten gijzelen.

overkwam. Ze kon niet op tijd weg komen, dus redde ze zichzelf door om een boom met het vliegtuig mee te lopen. Een andere keer na vuurgevechten vond ik een grote ijzeren bomscherf in de muur van ons huis. Er kon altijd iets gebeuren, maar ik was eigenlijk nooit bang.

Nellie: Nou, ik wel!

Joukje: Ik maakte er altijd maar een spelletje van. Als er bijvoorbeeld weer eens razzia was, werden de kinderen naar het woud gestuurd om bosbessen te plukken. Daar speelden we met pijl en boog, met vergieten als helmen op ons hoofd. Alsof niets ons raken kon.

De bevrijding van Harderwijk: Een menigte Harderwijkers op de Strandboulevard voor Hotel Monopole. Tussen de mensen NSB-ers met de handen omhoog.

Nellie: We praatten thuis ook niet over wat er gebeurde. Als je ernaar vroeg, kreeg je toch geen antwoord. We gehoorzaamden en vroegen nergens naar. Dit was normaal, dit was onze jeugd.

Wat heeft het meest indruk op u gemaakt?

Joukje: Het geheimzinnige. Van een mevrouw in Harderwijk moest ik eens een pakketje naar het station brengen. Ik moest het afgeven aan een meisje met een zakdoek in haar hand, maar ik mocht niets zeggen, zelfs geen gedag. Ik kan me het meisje van twintig jaar nog zo voor de geest halen, met haar donkerblauwe jas en zwarte haar. Ik heb gedaan wat de vrouw zei, zonder er ooit achter te komen wat er in het pakketje zat. In die tijd gehoorzaamde je gewoon en je sprak er thuis ook niet over. Thuis sprak je eigenlijk nergens over. Mijn vader zag een keer een Duitse auto geparkeerd met een zendapparaat achterop. Hij heeft dat apparaat gestolen en naar huis gebracht. Ik mocht er niet naar vragen of over praten. Die nacht werd het opgehaald door de ondergrondse. Toen was ik wel angstig, want ik besefte: als mijn vader gepakt werd, zouden de Duitsers geen genade hebben.
Zij waren meedogenloos. Onze dokter uit het dorp protesteerde toen soldaten zijn fiets in beslag wilden nemen. Hij had namelijk een vergunning om die fiets te houden. Ze schoten hem ter plekke dood en een verdwaalde kogel doodde ook de melkboer, die er toevallig achter stond.
Je moest altijd op je hoede zijn. Toen we mijn overleden grootmoeder gingen begraven kwam er plots een vliegtuig over. Die schoten op alles wat bewoog en zo'n hele optocht zouden wel eens als vijandig kunnen worden aangezien. Dus iedereen sprong in de greppel en bleef stokstijf liggen. Ik zie de kist nog staan – eenzaam op die weg. Maar het vliegtuig vloog gewoon verder. We waren net op tijd.

Nellie: Alles was op de bon. Je moest uren in de rij staan om iets te krijgen. Soms stonden er nog maar drie mensen voor je en dan was het op. We hadden geen suiker en weinig zout. Maar omdat we het niet breed hadden waren we inventief. 's Avonds maakten we licht door een fiets op de kop te zetten en de pedalen te draaien. Of we deden olie in een jamblikje met een lont erin. Maar moeders was maar

9 juni 1944
De visserij wordt "gesperrt", zodat alle vissersvaartuigen in de haven moeten blijven.

4 augustus 1944
Geallieerde vliegtuigen beschieten een trein tussen Harderwijk en Ermelo.

Daarbij vallen 6 doden en 28 gewonden.

wat zuinig met de olie! Wat het meest indruk op mij heeft gemaakt was de armoede. Ik herinner me nog dat vijf Amsterdamse jongens door hun ouders werden weggestuurd omdat er geen eten meer was. Ze waren vanuit Amsterdam helemaal hierheen gelopen en mochten in het kippenhok slapen. Ze zijn zes weken gebleven. Later kregen we een meloen als dankbetuiging. We aten het niet op, omdat we dit fruit niet kenden.
We verbouwden wel zelf onze groenten. Mensen die op hongertocht langs ons huis kwamen, mochten bij ons op het stro slapen en ze kregen een warme maaltijd. De volgende dag gingen ze dan verder, met oude kinderwagens of op gammele fietsen. Ze reisden tot over de IJssel om voedsel te halen, maar vaak werden ze opgewacht door Duitsers die het hen weer afnamen. Onderling werd er ook gestolen, dus veel mensen kwamen met lege handen terug. Dat was schrijnend om te zien.

Op 18 april 1945 werden Harderwijk en Hierden bevrijd. Wat herinnert u zich nog van de bevrijding?

Nellie: In Harderwijk was het feest, maar het ging er hard aan toe voor de opgepakte Duitsers en NSB'ers. Ook voor de 'moffenmeiden', maar de rijke meisjes werden minder hardhandig aangepakt dan de arme. Die werden kaalgeschoren. Dat vond ik wel heel erg.

Joukje: In Hierden waren we de hele dag al aan het wachten op de Canadezen. Uiteindelijk kwamen de tanks binnen rijden en dit keer waren het de Duitsers die opgejaagd werden. Overal zag je ze rennen, ze probeerden nog om te vluchten. Sommigen stalen fietsen om weg te komen, anderen drongen woningen binnen om zich te verschuilen. Ik werd nog bijna aangereden door twee soldaten op een motor. Dat waren de laatste Duitsers die ik heb gezien.

Waaraan merkte u dat u vrij was?

Nellie: We konden weer zorgeloos over straat. Er kwam veel kleding uit Amerika. Daar moest je snel bij zijn, anders waren de betere stukken al vergeven. Ook werd er voedsel uitgedeeld. Voor het eerst in mijn leven at ik biscuits met nootjes en witte brood. Dat was toch wel zo lekker!

Joukje: Ik voelde wel een leegte. Alles wat ik kende was veranderd en ik moest opnieuw mijn draai vinden. Mensen die eerder over de vloer kwamen, zag je ineens niet meer. In de oorlog waren armen en rijken gelijk, maar nu werd er weer verschil gemaakt. De oorlog was voor ons voorbij, maar de armoede nog niet. Mensen sliepen nog steeds in kleine kamertjes, zelfs in kippenhokken. Ik was wel even gedesillusioneerd.

Nellie: Ik voelde helemaal geen leegte. Ik was vrij. ●

**Namen zijn wegens privacy redenen gefingeerd.*

Strandboulevard

17 september 1944
De stad komt zonder stroom te zitten. De toestand duurt tot na de bevrijding.

2 oktober 1944
Razzia van Putten. Onder de weggevoerde Puttenaren bevinden zich 4 Harderwijkers, die in gevangenschap overlijden: C.P.J. Steijlen, J. Thomas, G.J. Schiffmacher en J. Klok.

DE BEVRIJDING VAN HARDERWIJK

Johan van Sonnen

"Men geeft mijn Regiment de eer Harderwijk te hebben bevrijd; mag ik U verklaren dat mijn Regiment de eer had de leden van de NBS(Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten) uit Uw stad steun te bieden. Zij waren in werkelijkheid de "Bevrijders" van Uw stad. Door hun koelbloedig en snel overleg, door de dappere wijze waarop zij per fiets door de Duitsche linies reden en door de kalme houding van de bewoners van Harderwijk, werd Uw stad bevrijd van de Nazi-Duitschers."

Luit.Kol. Mac Avity, 2. Canadian Armoured Regiment. Lord Strathona's Horse (Royal Canadians)

18 April 1945, de dag dat Harderwijk na vijf jaar bezetting werd bevrijd. Jaren van bezetting die voor Harderwijk begon op 14 mei 1940 toen 's morgens half elf een Duitse auto arriveerde voor het Stadhuis. Twee van de inzittenden gingen in gesprek met de Burgemeester, de heer de Jong Saakes, en verklaarden Harderwijk bezet. Jaren van onderdrukking en verzet volgden, maar uiteindelijk was men verlost van het Duitse juk. Het had echter niet veel gescheeld of Harderwijk zou Harderwijk niet meer geweest zijn.

Oranjepark/Oranjekwartier

Harderwijk was een belangrijk gelegen plaats, omdat dit voor de Duitse troepen de laatste plek was om de oversteek te maken over de Zuiderzee naar Amsterdam. Daarom werd Operatie Dutch Cleanser gestart, operatie Zuivering van de Veluwe. Het doel was om via Arnhem, Otterlo, Barneveld en Putten, Harderwijk te bereiken om zo de Duitsers een pas af te snijden.

Na de bevrijding van Putten en Ermelo waren de Canadezen, door verkenningen en overige rapporten, zich bewust van een toenemend aantal Duitsers in Harderwijk, voor het merendeel bestaande uit terugtrekkende troepen van de IJssellinie. Dit betekende een groot

11 oktober 1944
Aanval van 4 geallieerde jagers op de havenkom, waarin het m.s. Kasteel Staverden ligt.

Hierbij worden 5 Harderwijkers gedood.

19 oktober 1944
Fietsenroof door de Duitsers. Dokter Van den Dries weigert zijn fiets af te geven en wordt ter plekke dood-

Hondegatstraat

gevaar voor de Canadese tankeenheden, want de infanterie-eenheden liepen vertraging op door de feestvreugde.

Aan de nog aanwezige Duitse soldaten werd een ultimatum gesteld: voor 16:30 uur moesten zij hun wapens neergelegd hebben anders zou de stad beschoten worden. Vanuit het gemeentehuis in Ermelo werd naar Harderwijk gebeld om contact te leggen met Marinus Baars, de districtscommandant van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten van district Harderwijk. Het bleek echter onmogelijk om een telefonische verbinding te leggen. Voor de beschieting stonden drie tankbataljons, artillerie-eenheden en de RAF klaar, maar eerst werd een poging gedaan door een inwoner uit Ermelo om de boodschap over te brengen aan de districtscommandant.

Canadezen op de Strandboulevard

Uiteindelijk kwam Baars in contact met de bataljonscommandant van het Canadese leger. Baars en zijn adjudant waren in de richting van de Canadese legers gefietst. Baars kon de Canadezen inlichten over hoeveel Duitsers er nog gelegerd waren in Harderwijk en hij stelde voor om terug naar Harderwijk te gaan om daar de overgebleven Duitsers door de NBS te laten ontwapenen en gevangen te nemen. Dit alles vond plaats rond 14:30 uur. De Canadese commandant stemde in en er werd om 16:30 weer afgesproken.
Stipt om 16:30 was Baars weer op de ontmoetingsplek. Baars vertelde de commandant van dat hij de Duitse garnizoenscommandant niet had weten te vinden. De in Harderwijk

18 november 1944
Een van de gashouders aan de haven wordt door geallieerde vliegtuigen kapot geschoten. Ook het stationsgebied wordt regelmatig aangevallen. Meerdere huizen worden vernield of ernstig beschadigd.

geschoten. Dit kost de Hierdense melkrijder J. Hop, een toevallig passant, ook het leven.

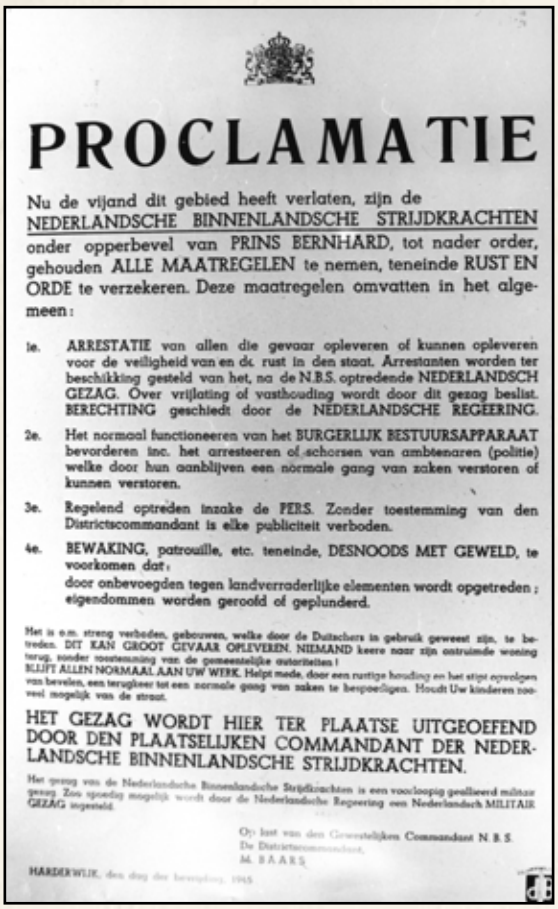

PROCLAMATIE

Nu de vijand dit gebied heeft verlaten, zijn de NEDERLANDSCHE BINNENLANDSCHE STRIJDKRACHTEN onder opperbevel van PRINS BERNHARD, tot nader order, gehouden ALLE MAATREGELEN te nemen, teneinde RUST EN ORDE te verzekeren. Deze maatregelen omvatten in het algemeen:

1e. ARRESTATIE van allen die gevaar opleveren of kunnen opleveren voor de veiligheid van en de rust in den staat. Arrestanten worden ter beschikking gesteld van het, na de N.B.S. optredende NEDERLANDSCH GEZAG. Over vrijlating of vasthouding wordt door dit gezag beslist. BERECHTING geschiedt door de NEDERLANDSCHE REGEERING.

2e. Het normaal functioneeren van het BURGERLIJK BESTUURSAPPARAAT bevorderen inc. het arresteeren of schorsen van ambtenaren (politie) welke door hun aanblijven een normale gang van zaken verstoren of kunnen verstoren.

3e. Regelend optreden inzake de PERS. Zonder toestemming van den Districtscommandant is elke publiciteit verboden.

4e. BEWAKING, patrouille, etc. teneinde, DESNOODS MET GEWELD, te voorkomen dat:
door onbevoegden tegen landverraderlijke elementen wordt opgetreden; eigendommen worden geroofd of geplunderd.

Het is o.m. streng verboden, gebouwen, welke door de Duitschers in gebruik geweest zijn, te betreden. DIT KAN GROOT GEVAAR OPLEVEREN. NIEMAND keere naar zijn ontruimde woning terug, zonder toestemming van de gemeentelijke autoriteiten!
BLIJFT ALLEN NORMAAL AAN UW WERK. Helpt mede, door een rustige houding en het stipt opvolgen van bevelen, een terugkeer tot een normale gang van zaken te bespoedigen. Houdt Uw kinderen zoveel mogelijk van de straat.

HET GEZAG WORDT HIER TER PLAATSE UITGEOEFEND DOOR DEN PLAATSELIJKEN COMMANDANT DER NEDERLANDSCHE BINNENLANDSCHE STRIJDKRACHTEN.

Het gezag van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten is een voorloopig geallieerd militair gezag. Zoo spoedig mogelijk wordt door de Nederlandsche Regeering een Nederlandsch MILITAIR GEZAG ingesteld.

Op last van den Gewestelijken Commandant N. B. S.
De Districtscommandant,
M. BAARS.

HARDERWIJK, den dag der bevrijding, 1945

Proclamatie van bevrijdingsdag 05-05-1945

aanwezige Duitsers waren bereid om zich over te geven, maar dan niet aan de NBS. Wel waren ze bereid om zich over te geven aan de Canadezen. Zo wist hij de commandant te overtuigen niet tot beschieting over te gaan. De Canadezen gingen akkoord op één voorwaarde: Baars moest voorop de eerste tank zitten en hij klom inderdaad op de eerste tank. Na vele geruchten kwam dan op 18 april eindelijk het bericht: “Geallieerde tanks staan aan de gemeentegrens bij de Tonselse Weisteeg!” Vijf tanks en één pantserwagen reden rond 16:45 uur voorbij de Gereformeerde Kerk. Snel dirigeerde Baars de zware tanks van het Canadese leger door de Smeepoortstraat, Kerkplein en Vijhestraat naar de Strandboulevard.
In de haven aangekomen deden enkele Duitsers nog verwoede pogingen om te ontsnappen met enkele bootjes, maar na enkele schoten van tanks zagen zij al snel in dat dit geen zin had. De Canadezen omschreven dit als: “some range practice was carried out against small boats carrying enemy out to sea”, oftewel het was een simpele schietoefening tegen kleine bootjes met de vijand. Harderwijk was bevrijd en de Hollandse vlag wapperde weer op het stadhuis.

De avond werd afgesloten bij Hotel Baars, waar Marinus Baars overigens geen familie van was. In het hotel werd een diner gegeven ter gelegenheid van de bevrijding. Tevens zou het hotel de dagen na de bevrijding dienen

Strandboulevard met links op de achtergrond hotel Zeezicht

Hongerwinter 1945
Uit de grote steden in het westen lopen drommen mensen in zgn. hongertochten tot ver voorbij Zwolle.

Bij de FINO soepfabriek krijgen passanten altijd een lepel soep.

29 januari 1945
100 Harderwijker mannen van 17 tot 50 jaar worden tewerkgesteld aan een verdedigingsgordel om Harderwijk.

als de commandopost van de 5th Canadian Armoured Brigade. Voor dit feit is in 2002 een plaquette onthuld bij Hotel Baars.

Na de bevrijding barstte de feestvreugde los, onderduikers werden weer zichtbaar, NSB'ers werden te werk gesteld bij herstelwerkzaamheden, maar er werd ook gerouwd. Na maanden van onzekerheid kwam er eindelijk duidelijkheid over de vermiste Harderwijkers, zoals Hendrik Langen, Dirk Kuijper, Bert Schaftenaar en Wouter van Dam. Al deze mannen zijn gevallen voor het vuurpeloton vanwege verzetswerkzaamheden.
Het is Marinus Baars geweest die voorkomen heeft dat Harderwijk niet geleden heeft onder een beschieting. Hij wilde hiermee zijn eigen leden uit het Harderwijker verzet sparen die op dat moment in de vuurlinie lagen om de Duitsers onder vuur te nemen.
Uit de veel gepubliceerde brief, geschreven door Luit.Kol. Mac Avity blijkt ook dat het aandeel van Baars groot was in de bevrijding van Harderwijk. Voor deze man moet enorm veel respect zijn, want in tegenstelling tot andere verzetsmensen had Baars totaal geen verbondenheid met Harderwijk. Baars, geboren op 11 oktober 1905 in Rhenen, woonde namelijk in Deventer, waar hij werkzaam was op de Koloniale Landbouwschool.

Marinus Baars was ook maar een gewone man met een droom en dat was naar Nederlands-Indië te gaan waar hij zijn eigen plantage wou opstarten. Zijn droom werd deels werkelijkheid door na de oorlog alsnog naar Nederlands-Indië te gaan, echter een plantage is er nooit meer van gekomen …
Eerst voor een training naar Aldershot in Engeland, een jungletraining in Malakka en vervolgens met het Veluwse Haantjesbataljon op naar Nederlands-Indië.

17 april 1945
Vier vliegtuigen doen een grote aanval op landingsvaartuigen en gevorderde schepen in de haven.

18 april 1945
De haven wordt door de Duitsers versperd. Meerdere schepen worden aan de grond gezet.

Markt. Bevrijding door de Canadezen

Bruggestraat, bevrijdingsfeest

Canadezen op de Strandboulevard

"Met deze 801 man vertrekken ook mannen van onze eigen verzetsgroep de groep Harderwijk. Daar zien we het altijd lachende gezicht van de Commandant van de Harderwijker stoottroep, tevens districtscommandant van de B.S. Kapitein M. Baars. Naast hem het glundere gezicht van Jan van Slooten. Stevig en sterk troont daar luitenant Schriever, terwijl bescheiden als altijd Andries Hoefhamer zijn plaats inneemt.
Daar gaan zij… de kerels!
Ja daar gaan ze zoals ze laatste jaren gingen trouw aan hun ideaal, vechtend voor het nieuwe Nederland. Zo hebben ze gestreden en zo zullen ze strijden!" ●

FOX, Schilders Nieuwsblad 19 oktober 1945
(Letterlijk overgenomen)

18 april 1945
Bevrijding van Harderwijk door het 2e Canadese Pantserregiment (Perth Regiment) onder bevel van kolonel Halfmaster. Om 6 uur 's middags wordt voor het eerst na vijf jaar het rood-wit-blauw op het stadhuis gehesen.

25 april 1945
Rouwdienst in de Hervormde Kerk voor de gevallenen.

BEZETTING & BEVRIJDING

Theo Bakker, Stadsdichter Harderwijk

Vijf jaren lang, was ons vaderland in strijd
ontnam de bezetter onze toekomst en geluk
roofde ons land leeg, maakte de samenleving stuk
ontnam duizenden hun perspectief, hun vrijheid

Het gestamp van laarzen weerklonk vaak in de straat
riep vrees op voor de toekomst, voor de dag van morgen
en als die dag al kwam, was die vervuld met zorgen
Angst heerste, en verdriet voor represaille en verraad

Vaderlanders, gemerkt met ster, werden hun huizen uit gesleurd
op transport gezet, met onbekende bestemming
hun huis onteigend, hun bezit geheel verbeurd

Uit het Westen gingen duizenden, het is nog niet vergeten,
op hongertocht naar uithoeken van ons land
verzwakt en uitgeput, op zoek naar iets te eten

Een ding ging echter al die jaren niet verloren
het geloof in overwinning, bleef al die tijd in leven
uit elk gerucht, werd nieuwe hoop geboren

Vliegtuigen, in formatie door de stille nacht
op weg naar het oosten, hoog boven ons land
dropten in Duitsland, dan hun dodelijke vracht

De geallieerden vochten zich een weg naar boven
ten koste van vele levens en na maandenlange strijd
werd Europa stukje bij beetje van tirannie bevrijd
hoewel soms moeilijk, bleef men in 'victorie' geloven

Uitbundig werd de overwinning tenslotte gevierd
en werd de bezetter uit ons land verdreven
werd ons de felbegeerde vrijheid weer teruggegeven
straten en pleinen, weer met rood/wit/blauw versierd!

Verraders werden opgesloten en berecht
de vijand werd verjaagd, in hechtenis genomen
Sloeg op de vlucht, uit angst voor 't oorlogsrecht

In ons Vaderland, weer uit de strijd herrezen
klonk het Wilhelmus uitbundig in de straat
en werd de nationale vlag fier in de mast gehesen!

4 mei 1945
Duitse capitulatie. Juichende massa's mensen trekken door de stad.

Op de Markt zingt de menigte spontaan het Wilhelmus.

25/26 juli 1945
Harderwijk viert bevrijdingsfeesten. Op de 26e ook in Hierden.

MONUMENTEN IN HARDERWIJK

Harderwijk kent tal van monumenten die nog dagelijks herinneren aan de oorlogsjaren. We willen u graag attenderen op:

De fiets/wandelroute 'Harderwijk in de Tweede Wereldoorlog'.
Via deze route komt u langs alle monumenten van Harderwijk. Met interessante informatie over onze stad in de oorlogsjaren. De tocht is 11 km.
Surf naar harderwijk.allesvan.nl. Bovenin klikt u op 'Toerisme' en daarna op 'Fiets- en Wandelroutes'. Daar vindt u 'Harderwijk in de Tweede Wereldoorlog'.

Stadswandeling o.l.v. een stadsgids.
Het Gilde van Harderwijker Stadgidsen biedt verschillende stadswandelingen aan. U kunt met hen een afspraak maken of een vaste wandelroute kiezen. (www.stadsgidsenharderwijk.com)

ACHTERGROND: Het monument Vliegtuigwrak bij de Boulevard
MET DE KLOK MEE: Het stenen bankje aan de Oranjelaan, De Freya Fahrstuhl aan het Zeepad, Het Oorlogsmonument op begraafplaats Oostergaarde, De Oude Synagoge - Plaquette, Verzetsmonument in het Plantagepark, Plaquette bij Hotel Baars

MEER LEZEN?

B.A. van Kuik, Harderwijk in oorlogstijd. *Kroniek van alle gebeurtenissen in de bezettingsjaren 1940-1945 (1946)*

Kroniek van Harderwijk, deel 2: 1931-1981 (1981) 151 p. *Vervolg op de kroniek 1231-1931, die bij het 700-jarig bestaan van Harderwijk werd uitgegeven.*

E. van de Weerd en G. Crebolder, Bevrijdingskroniek Noord-West Veluwe (1983)

H. Kraaijenbrink, Politierapport 1940-1945. Dagboek van een politieofficier (1986) 495 p. *Het boek van Kraaijenbrink, korpschef van politie in Harderwijk van 1941 tot 1959, geeft een gedetailleerd beeld van de bezettingsjaren in Harderwijk uit eerste hand.*

H.W. Schiffmacher, Van mobilisatie tot capitulatie (1992) 301 p. *Van de hand van amateur-historicus Henk Schiffmacher Sr. verscheen het verslag over zijn eigen ervaringen in de oorlogstijd, die allemaal betrekking hebben op de stad Harderwijk.*

J. Kleberg, Van Napels tot Harderwijk. *De geschiedenis van het Lord Strathcona Regiment tijdens WO II.*

M. Elands, Harderwijk als militaire stad en de geschiedenis van 4 Divisie (1994) 200 p. *In een hoofdstuk wordt ingegaan op de Tweede Wereldoorlog in Harderwijk*

Niet alléén op 4 mei. Harderwijkse oorlogsslachtoffers (2002) 44 p. *Brochure met gegevens over slachtoffers die vermeld staan op het monument op de begraafplaats en aan de synagoge, aangevuld met achtergrondinformatie over een aantal dramatische gebeurtenissen als Putten, de Woeste Hoeve en Varsseveld.*

BRONNENLIJST 'DE BEVRIJDING VAN HARDERWIJK':

H. Kraaijenbrink, Politierapport 1940-1945
B.A. van Kuijk, Harderwijk in Oorlogstijd
J. Kleberg, Van Napels tot Harderwijk
Christ Peters, Gelderland Bevrijd
Gé Wentzel, Veluws Oorlogs Dagboek
E. van de Weerd en G. Crebolder, Bevrijdingskroniek Noord-West Veluwe
Gemeentearchief Harderwijk (streekarchivariaat)
Schilders Nieuwsblad, speciale uitgaven 1985 en 1995

HISTORISCHE FILM OVER HARDERWIJK
op internet Gelders Archief

De amateurfilm van huisarts G.W.J. Meijnen over de bevrijding van Harderwijk heeft met een straatlengte voorsprong de voorverkiezing van het 'Stuk van het Jaar 2014' gewonnen. Zowel via de website als via Facebook kreeg de film de meeste stemmen en "likes". Meer dan 50% van de stemmers op de website gaf zijn voorkeur aan de Harderwijkse film.

De bijna vijf minuten durende film van Meijnen, die huisarts was in Harderwijk, is gemaakt op 18 april 1945. Meijnen legt de feestelijkheden rondom de herwonnen vrijheid treffend vast. De contrasten in de film zijn groot. Geallieerde troepen lopen op straat gearmd met Harderwijkse vrouwen. Duitse soldaten zitten als krijgsgevangenen verslagen op de grond. Vlaggen wapperen. Tanks rijden door de straten in een vrolijke parade.
Publieksadviseur Miel Jacobs vertelde de Stentor dat de bevrijdingsfilm van de Harderwijkse huisarts bijzonder is, omdat er niet zo veel films van de bevrijding in Gelderland zijn gemaakt, terwijl dat elders wel het geval is.
De zoon van Meijnen, die in Velp woont, schonk in 2009 de amateurfilm aan het Gelders Archief. Andere films van Meijnen uit de periode 1940-1960 die het Gelders Archief beheert zijn vooral vakantiefilms, onder meer gemaakt in Afrika.
De overwinning van de Harderwijkse amateurfilm in de voorverkiezing kwam vermoedelijk doordat de film stevig gedeeld werd op Facebook, onder meer via enkele (historische) regionale sites, en er een artikel in de Stentor van 8 augustus 2014 stond. Bovendien riepen verschillende twitteraars op om op de film te stemmen.
Het Gelders Archief heeft de film ingestuurd voor de landelijke online verkiezing "Stuk van het Jaar 2014", die in oktober tijdens de Maand van de Geschiedenis heeft plaats gehad. Het thema was 'Vriend en vijand', waar de film goed in past. Naast vele andere historische juweeltjes is de film te zien op:
http://www.onsdna.nl/gelders-archief/

Eenmalige donatie

Deze uitgave wordt u kosteloos aangeboden door de Oudheidkundige Vereniging Herderewich in samenwerking met de Stichting Viering Bevrijdingsdag Harderwijk. Wilt u dit waarderen en ons werk steunen, kan kunt u een eenmalige donatie hiervoor te doen op bankrekeningnummer: NL93 INGB 0003 0361 92 t.n.v. Oudheidkundige Vereniging Herderewich. Alvast hartelijk dank!

Maar u kunt natuurlijk ook lid worden van deze mooie vereniging:
Herderewich wil de kennis van de geschiedenis van Harderwijk behouden en bevorderen en opkomen voor het belang van het historisch karakter van Harderwijk en Hierden.
De vereniging houdt lezingen en excursies en werkt mee aan tentoonstellingen. Elk kwartaal verschijnt het Vittepraetje, een kwartaalblad met artikelen over de historie van Harderwijk.
De vereniging huurt de Vischpoort van de gemeente en stelt leden in de gelegenheid er gebruik van te maken. Zie www.herderewich.nl

Wat kost het lidmaatschap?
De contributie bedraagt € 17,50,- per jaar. Leden ontvangen het kwartaalblad "Vittepraetje" gratis.

U kunt zich aanmelden via www.herderewich.nl/lidmaatschap

Markt. Spoorwegpersoneel in optocht tijdens een bevrijdingsfeest

fotoverantwoording:
pagina 18-22: uit collectie Stadsmuseum Harderwijk, pagina 24: Chayah Godschalk

Foto achterzijde: Canadezen op de Strandboulevard

Oudheidkundige Vereniging

Herderewich